

HATÉKONYSÁG VERSUS EGYENLŐSÉG?

(Gondolatok a munka szerinti elosztásról)

„Úgy tűnik számomra:
lehetetlen egy zárt konzisztens
társadalmi-gazdasági normatív
elmélet megalkotása, amely ellentmondás
nélkül érvényre juttatna egy politikai-etikai
értékrendet és ugyanakkor biztosítaná a
gazdálkodás hatékonyságát”.¹

(Kornai János)

Minden olyan közgazdász számára, aki a gazdasági hatékonyság ökonomista szellemében nevelkedett, ugyanakkor nagy hatást gyakoroltak rá a szocializmus társadalmi, etikai eszményei, a szocialista gazdaság címben jelzett dilemmája igazi kihívást jelent. Ha a kihívással nem nézünk szembe, állandósulhat bennünk a kognitív disszonancia állapota. A kihívásra tehát csak az lehet a válaszuk, hogy megpróbáljuk feltárni a két kategória ellentmondásának a tartalmát — amely jelen tanulmány célja —, majd ennek ismeretében az ellentmondás olyan mozgásformáját kell kutatni, amely a legnagyobb társadalmi hatékonysággal jár.

1. A két pólus és a dilemma

Egyfelől léteznek a hatékony gazdálkodás olyan általános feltételei, amelyek nem tekinthetők sem tőkés, sem szocialista specifikumoknak. Kornai János idézett műve nyomán ezek röviden a következők: 1. A gazdálkodás résztvevőit jobb teljesítményekre ösztönző érdekeltégi rendszer, 2. gondos kalkuláció, a nem hatékony termelés felszámolása, 3. a körülményekhez gyors, rugalmas alkalmazkodás, 4. vállalkozói szellem, 5. személyes felelősség.² Ezek az árutermelő gazdaság fejlődésének, a munkatermelékenység emelésének, a hatékonyságnak ún. rendszerközömbös attribútumai.

A hatékonyság e feltételei szoros összefüggésben vannak egymással, nehéz lenne közöttük fontossági sorrendet felállítani. Megítélésem szerint azonban kiemelkedő funkciója van az elsőnek, amelyet principiumnak tekintünk. Az összes többi feltétel teljesülése ugyanis attól függ, hogy mennyire ösztönöz azok megvalósulására az érdekeltégi rendszer.

A dilemma másik pólusán az ember több évezredes törekvése az egyenlőség felé foglal helyet, amely hatással van gondolkodásunkra, emócióinkra. Az egyenlőség követelése explicit törekvésként a polgári forradalmak eszmerendszerében fogalmazódott meg. Az expanzív árutermelés gazdasági esélyegyenlősége állt szembe a bővített újratermelést akadályozó rendi társadalom vérségi kötelékeinek, korporációinak egyenlőségével. A kapitalizmus, ahol a kiteljesedett árutermelés veszi át a korábbi természet adta közösségek összetartó erejét, végérvényesen felszámolja a

¹ Kornai János: Hatékonyság és szocialista erkölcs c. értékes tanulmánya (Valóság, 1980/5) — ahonnan számos gondolatot merítettem — készített a címben jelzett dilemma végiggondolására.

közös tulajdonlás még meglévő elemeiből táplálkozó egyenlőséget és minden korábbinál nagyobb differenciáltságot hoz magával. Az egyre erőteljesebbé váló tulajdoni, vagyoni polarizációt Marx a tőkefelhalmozás általános törvényének nevezi, amelynek történelmi tendenciája a szocialista forradalom. A marxizmus klasszikusainál az egyenlőség tartalma a tulajdoni egyenlőtlenségek, az osztályok közötti egyenlőtlenségek megszüntetése volt. A szocialista forradalom a tulajdoni egyenlőséget posztulálja, mindenki csak úgy és annyiban tulajdonos, amennyiben a közösség tagja. A tulajdonosság azonban nem érzékelhető közvetlen formában, nem közvetlen dologi formában kifejezésre jutó elsajátítás. A tömegek számára túl elvont a tulajdon tekintetében megnyilvánuló egyenlőség. A tulajdon egyenlőség elvét tehát át kell vinni az elosztási viszonyokra. A szocialista forradalom után aztán a vagyoni, birtoklási, tehát dologi elidegenült viszonyokhoz kötődő egalitarizmus nem tudta asszimilálni az elosztás során az ugyancsak vagyoni alapon jelentkező különbségeket. A munkásmozgalom forradalmi ideológiájában gyökerező tulajdoni egalitarizmus — amely elosztási viszonyokban megjelenő egyenlőségi törekvéssé transzformálódott —, mint új társadalmi és gazdaságszervezési rendezőelv szükségképpen szembekerül az áruterelés, az értéktörvény differenciáló jellegével. Az értéktörvénynek azonban a differenciáló jellege mellett van egy olyan hatása is, amely kielégíti a gazdasági hatékonyság első feltételét; jobb munkára ösztönzi a gazdálkodás résztvevőit, és hatékony gazdálkodás többi feltételének megvalósulására ösztönöz.

E két társadalmi és gazdaságszervezési rendezőelv közötti szükségszerű, kényszerű választás — amely végighúzódik a szocialista országok gazdaságtörténetén — jelenti a dilemmát.

Az októberi forradalmat követően a társadalmi egyenlőség és a kollektivitás, mint a kommunizmus ideológiájában gyökerező értékmozzanat azonnali megvalósulását kérte számon a párton belüli ellenzék Lenintől már 1918 tavaszán. Úgy vélték: ha a gazdasági szovjetek megerősödnek, kiépíthető a kommunális rendszer, megvalósítható a közvetlen termékcseré, s megvalósítható a teljes egyenlőség. S eközben Oroszországban megbénult az ipar, a közlekedés, a parasztgazda „elbástyázta” magát, a műszaki értelmiség megtagadta a munkát. Sorra születtek a rendeletek a munkakötelezettségről, a munkahadseregek megalakításáról (amelyek létrehozásában természetesen más történelmi körülmények is szerepet játszottak), míg nem a gazdasági szükségyszerűség kikényszerítette a NEP bevezetését. Ezt a folyamatot tükrözik Lenin gyakran citált gondolatai: „A szovjethatalom, amikor minden munka egyenlő díjazására és a teljes kommunizmusra törekszik, nem tűzheti ki ennek az egyenlőségnek azonnali megvalósulását”.³ A NEP-ről mondott beszédében kijelenti: „a népgazdaság minden jelentős ágát a személyes érdekeltségre kell építeni”.⁴ A Magyar Tanácsköztársaság alatt is bebizonyosodott, hogy a javak egyenlő elosztása, a teljesítményberezés megszüntetése, az időbér általánossá tétele a munka termelékenységének csökkenéséhez vezetett.

A szocializmus építésének már kezdeti gyakorlata bizonyította, hogy az elosztás területén az egyenlőség nem valósítható meg, mert ez ellentmond a hatékony gazdálkodás alapvető feltételének. A jobb munkára ösztönzést, mint a hatékony gazdálkodás alapvető feltételét első megközelítésben a munka szerint történő elosztás biztosítaná, amely egyesíti az ösztönző és elosztó funkciót. Ha ez így van, akkor az

² Kornai János: I. m.

³ Lenin: az OK/b/P programtervezete. Lenin Összes művei 38. kötet. Kossuth Könyvkiadó, 1973. 117. p.

⁴ Lenin: Az új gazdasági politika és a politikai népművelési bizottságok feladatai. LÖM 33. 53. p.

egyenlőség és hatékonyság dichotómiája nem álprobléma-e; valóban létezik-e a címben jelzett dilemma?

Hazai szociológiai kutatások eredményei bizonyítják⁵, hogy az egyenlőség fogalma nem elvont értékként, hanem elsősorban a jelenlegi egyenlőtlenségekhez való viszony által meghatározottan él az emberek tudatában. Az egyenlőség-értelmezés állandóan konfrontálódik, keveredik a teljesítményelvvel, a munka szerinti elosztás problémájával. Az egyenlőségnek a teljesítményelvvel való keveredése abban nyilvánul meg, hogy az egyes rétegek abból a szempontból kívánnak egyenlősítést, amelyben hátrányban vannak; de elutasítják ott, ahol másokhoz képest előnyben vannak. Napjainkban már nem az a fő probléma, hogy az elméletben nem a hatékonysági kritériumok mellett foglalnak állást a hatékonyság és egyenlőség inpasszibilitásának vizsgálatakor, hanem az, hogy a hatékonyságot biztosítani hivatott teljesítményelv, a munka szerinti elosztás elve nem tisztázott. Így a munka szerinti elosztás, értelmezésétől függően, keveredve az egyenlőséggel jeleníti meg a hatékonyság és egyenlőség dichotómiáját. „A munka szerinti elosztás úgy, ahogy ma értelmezzük, tulajdonképpen a személyes érdekelttség elvének széles körű alkalmazása”.⁶ Kornai János említett tanulmánya viszont éppen arra világít rá, hogy a gazdasági hatékonyság egyik alapvető feltétele és a szocialista bérezés alapelve — „mindenkinek munkája szerint” elv — között feszül ellentmondás. A nyereséghez kapcsolódó ösztönzés, amely kielégíti a gazdasági hatékonyság első két feltételét, összeütközésbe kerül a szocialista elosztás alapvető elvével. A tanulmány alapján úgy tűnik, hogy olyan ellentmondás feszül a hatékony gazdálkodás feltételei és a munka szerinti elosztás elve között, hogy ez utóbbi nem tölti be ösztönző funkcióját, amely a hatékony gazdálkodás alapvető feltétele. Az ellentmondás — megítélésem szerint — azonban csak attól függően létezik, hogy mit tekintünk a végzett munka mércéjének, amely az elosztás alapját képezi, tehát a munka szerinti elosztás értelmezésétől függően van ellentmondás.

II. A munka szerinti elosztás értelmezése

1. A munka szerinti elosztás mint minőségi meghatározottság

A közgazdasági irodalomban korábban a munka szerinti elosztás elvének ún. negatív megközelítése volt jellemző. E negatív megközelítés egyrészt azt jelenti, hogy ezt az elvet a tőkés elosztási viszonyok tagadásaként értelmezzük. Másrészt pedig a kommunizmusra jellemző magas technikai és tudati szint nem alakult ki, nincs termékbőség, így nem valósítható meg a szükségletek szerinti elosztás. Valamint a munka sem vált (nem is válhatott) életszükségletté a nagy többség számára, így még kell oldani a társadalom tagjainak munkára ösztönzését. A negatív megközelítés lényege tehát, hogy egyik oldalon a tulajdonviszonyok változásából adódóan már nem jellemzőek a megelőző társadalom elosztási viszonyai, illetve a másik oldalon: még nem valósíthatók meg a kommunizmusra feltételezhetően jellemző elosztási viszonyok. E fenti megközelítés a szocialista elosztási viszonyok tartalma.

A munka szerinti elosztás elvének pozitív megközelítése — amelyről később lesz szó —, hogy ezt az elvet a szocializmus specifikus törvényeként értelmezik és működési mechanizmusában próbálják megragadni. A szocialista elosztási viszonyok formája lehet a reciprocitás, a redisztribúció, az oikosz és a piac, amint — Polányi Károly

⁵ Kolosi Tamás—Papp Zsolt: Egyenlőség és teljesítményelv. Társadalmi Szemle, 1979. 4. sz.

⁶ Friss István: A személyes érdekelttség kérdésének néhány elvi és aktuális vonatkozása. Közgazdasági Szemle, 1961. 12. sz. 1398. p.

integrációs sémái nyomán — Ferge Zsuzsa rendszerezi az elosztási sémákat.⁷ Ezen elosztási sémák mellett önálló formát ölthet az elosztási sémákat meghatározó társadalmi értékek és elvek konkretizálódása. Az elosztás alapját képező elv és érték lehet: a lét jogának elismerése, a jelenbeli teljesítmény, a múltbeli teljesítmény, tartós és időleges monopólium és a véletlen. A jelenbeli teljesítmény és érdem a személyes jövedelemelosztás alapjául szolgáló leginkább elfogadott elv illetve érték, amely konkrétan a munka szerinti elosztásban realizálódik. Az elosztási sémákat tekintve a munka szerinti elosztás elsősorban a korlátozott, szabályozott piaci sémához tartozik. A munka szerinti elosztás minőségi és mennyiségi szempontból vizsgálható. A munka szerinti elosztás minőségi meghatározottsága „egyenlőségi és egyenlőtlenségi viszonyok egysége”, ahogyan Marx megfogalmazta a „Szeljegyzetek...”-ben. Az egyenlőség abban van, hogy „egyenlő mércével a munkával mérnek. Az elosztási viszonyok tehát nem hordják magukon meghatározó jelleggel a tulajdon- és osztály szerinti hovatartozás különbségeit; a jövedelmek forrása a végzett munka. Az egyenlőtlenségi viszonyok abban jutnak kifejezésre, hogy „... elismeri természetes kiváltságként a munkások egyenlőtlen egyéni tehetségét és ennek folytán egyenlőtlen egyéni teljesítőképeségét.”⁸ A munka szerinti elosztás mennyiségi oldala, hogy ezek az egyenlőtlenségek konkretizálódnak valóságos bér- és kereseti arányokban.

2. A munka szerinti elosztás mint mennyiségi meghatározottság

Ha a munka szerinti elosztás mennyiségi oldalát próbáljuk megragadni, első megközelítésben azt mondhatjuk, hogy a nagyobb teljesítmény, a jobb és hatékonyabb a társadalom számára értékesebb munka több bért, nagyobb keresetet kell hogy eredményezzen. A problémát az okozza, hogy melyek a nagyobb teljesítménynek, a jobb, a hatékonyabb munkának az ismérvei különböző minőségi munkák esetén, vagyis különböző minőségű munkáknak mi a mértéke. Hegel szerint „A mérték kifejtése ... a legnehezebb anyagok egyike.”⁹ Marxnak az elosztás alapját képező munka mértékére vonatkozó utalása, mely szerint „a munkát, hogy mértékül szolgálhasson, kiterjedése vagy intenzitása szerint meg kell határozni, különben nem lenne többé mérce”¹⁰, gyenge fogódzót nyújt a munka szerinti elosztás konkretizálásához. De ez — akárcsak az áru értékének esetében — nem Marx igénytelenségéből fakad, hanem egyszerűen nem volt rá szükség.

A végzett munkával kapcsolatos jövedelem-egyenlőtlenségek konkretizálásának folymatára vonatkozó közgazdasági nézetekben — csoportosításom szerint — négyféle megközelítési mód kristályosodik ki. Az első csoportba azok a felfogások tartoznak, amelyek a munka szerinti elosztás elvéből kívánják meghatározni a konkrét bér és kereseti arányokat; ezt az elvet a béarányok meghatározásának valamiféle egzakt mércéjeként tárgyalják. Az ilyen megközelítés feltételezi, hogy meghatározhatók, és a bérekre gyakorolt hatása szempontjából kifejezhetőek a munkafajták és munkateljesítmények közötti különbségek. E különbségeket pedig számszerűsíteni is kell, mert ezeknek a különbségeknek megfelelő béarányok elégítik ki a szocialista elosztás elvének követelményeit. Ezen az elvi alapon többféle módszer merült fel a munka szerinti elosztásnak megfelelő kereseti arányok megállapítására. Az egyik felfogás szerint a különböző munkákat több független változó paramétereinek komp-

⁷ Ferge Zsuzsa: Társadalmi újratermelés és társadalompolitika. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1982.

⁸ Karl Marx: A gothai program kritikája. Marx—Engels Válogatott művei 3. Kossuth Könyvkiadó, 1977. 169. p.

⁹ G. W. F. Hegel: A logika tudománya I. rész. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 303. p.

¹⁰ K. Marx: I. m.

lex alkalmazásával lehet összehasonlítani. A munkák bonyolultságának eltérései például e koncepció szerint az egyes munkák elvégzéséhez szükséges szakképzettség elsajátításához szükséges képzés időtartama vagy költsége alapján mérhetők. A munkával járó felelősséget a dolgozóra bízott anyagi értékek nagysága, vezetői beosztás esetén az egységben dolgozók száma vagy más hasonló indexek segítségével próbálják kvantifikálni. A munkakörülmények paramétereit gyakran önmagukban valóban egzakt ergonómiai mérésekkel állapítják meg. Ilyen módon olyan részmutatók halmaza állítható fel, amelyek a — a felfogás szerint — megfelelő súlyozással helyesen fejezik ki a különböző munkafajták közötti arányokat¹¹, az ezeket tükröző béarányok pedig megfelelnek a munka szerinti elosztás követelményének. Más megközelítés nem az egyes foglalkozásokra vagy munkakörökre, hanem nagy szakképzettségi csoportokra, és csupán az iskolázás és szakképzés színvonala alapján tartja meghatározhatónak a munka szerinti elosztást kielégítő kereseti arányokat.¹²

Ezek a módszerek, számítások hasznos segédeszközök lehetnek a béarányok vizsgálatában, a béarányokat alakító tényezők működésének értelmezésében, a kereseti arányok központi tervezésében, szabályozásában, azonban meggyőződésem, hogy „a priori” nem alakíthatók ki, és nem működtethetők a munkák társadalmi hasznosságának viszonyait kifejező „egzakt” béarányok. A fenti módon „a priori” kialakított béarányok ugyanis inkább a munkavégzőképeség, a munkavégzés feltételeit képező tényezők arányait, a munkát mint potenciálisan fejezik ki, mintsem a végzett munkák arányait. Ezekre a béarányokra reagál a társadalom és a társadalom tagjainak értékítéletéből „a posteriori” derül ki, hogy a béarányok tükrözték-e a végzett munkák társadalmi hasznosságának viszonyait. Az itt tárgyalt megközelítéshez a munka szerinti elosztásnak a munkával mérés funkciója domborodik ki, ez pedig „önmagában csak üres és tartalmatlan eszköz, amelyet például arra is fel lehet használni, hogy az emberek jó pénzért gödröket ássanak ki és azokat újra betemessék”.¹³

A munka szerinti elosztás megközelítése szempontjából a második csoportba a Falusné Szikra Katalin által adott értelmezést sorolom.¹⁴ Ő a munka szerinti elosztáson azt érti, hogy a munkajövedelmek a végzett munka, mint bércentrum körül helyezkednek el, és vizsgálódásai során a bércentrum meghatározóit keresi a végzett munka lehetséges értelmezési körében; vagyis a végzett munka ilyen szempontból helyes értelmezését keresi. A végzett munka — szerinte — ráfordítás oldalról ragadható meg, és ilyen jellegű értelmezése egyrészt a munkaerőre eszközölt, a munkavégzés feltételét képező ráfordításokat, másrészt a munkaerő által a munkavégzés során eszközölt ráfordításokat jelenti. A végzett munka ilyen értelmezése két problémát vet fel. Egyrészt Marx szavaival „... aki munkaképességet mond, az nem mond munkát, mint ahogy aki emésztőképeséget mond, az nem mond emésztést”,¹⁵ vagyis a munkaerőre a munkavégzést megelőzően eszközölt ráfordításokat nem sorolhatjuk a végzett munka értelmezési tartományába. Ezek a ráfordítások a munkavégzés feltételét biztosítják, a munkát mint potencialitást lehet csak értelmezni, de nem mint végzett munkát. Másrészt a konkrét ráfordítások: szellemi, fizikai, idegi stb. teljesítmény mérhetőségének nehézsége, a „mennyiségi mérték” megragadása okoz problémát.

¹¹ Ilyen módszertani eljárást mutat be Pongrácz László: Kereseti arányok távlati fejlesztése. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1975.

¹² Kovács János: Néhány gondolat a béarányok távlati alakulásához. Gazdaság, 1972. 3. sz.

¹³ Forgács Katalin: Kísérlet a munka szerinti elosztás részletesebb kifejtésére. Közgazdasági Szemle, 1977. 3. sz. 305. p.

¹⁴ Falusné Szikra Katalin: Munkabér, ösztönzés, elosztás. Kossuth Könyvkiadó, 1979.

¹⁵ Marx: A tőke I. kötet. MEM 23. kötet 75. old.

A végzett munka tehát csak úgy értelmezhető, mint a munkavégzés során kifejtett fizikai, szellemi erő kifejtés, amely sem önmagában, sem más munkákkal összehasonlítva nem mérhető nagyság.

3. A harmadik csoportba azokat az álláspontokat sorolom, amelyek szerint a munkajövedelmek elosztásában a vállalati tevékenység társadalmi hasznosságát kell meghatározónak tekinteni. Ezek a nézetek abból indulnak ki, hogy az áruterelés viszonyai között az egyéni munka csak az elkülönült gazdasági egységek kollektív összmunkájának részeként válik társadalmilag szükséges munkává. Vagyis a munka szerinti elosztás mércéjének a társadalmilag szükséges munkamennyiséget, ennek piac által történő elismerését tekintik; és az felel meg a munka szerinti elosztás elvének, ha a gazdasági egységek munkásainak és alkalmazottainak munkajövedelme a vállalati jövedelem viszonylagos nagyságához igazodik. E felfogás szerint a különböző vállalatoknál azonos tevékenységet végzők keresete még azonos teljesítmény esetén is eltérő lehet — sőt eltérő kell legyen — attól függően, hogy vállalatuk gazdálkodása mennyire jövedelmező.¹⁶ Ez a megközelítés abból a szempontból vitatható, hogy az egyes dolgozó hozzájárulása a vállalati kollektíva által létrehozott és a piac által elismert értékhez nem állapítható meg, így a vállalati eredmény értékéből az egyes dolgozó bérét nem lehet leképezni. Emellett a vállalat működését és így az eredményt, csak elenyésző mértékben befolyásolják közvetlenül a munkások és — néhány kivételtől eltekintve — az alkalmazottak. Erről az oldalról tehát nincs kellően megalapozva, hogy a munkások és a beosztott alkalmazottak keresete számottevően függjön attól, hogy mennyire eredményesen működő vállalattal vannak munkaviszonyban.

Ha azonban a munka szerinti elosztást a fenti módon értelmezzük, Falusné Szikra Katalin terminológiájával: a végzett munkát értékbeni outputként, akkor nincs — a bevezetőben említett — ellentmondás a szocialista bérezés és az első hatékonysági kritérium között. Az ellentmondás attól függően létezik tehát, hogy mit tekintünk a végzett munka mércéjének.

Az előbbi három pontban bemutatott felfogást „gondolatkísérletnek”¹⁷ tekintem. A posztulált munka szerinti elosztás elvéből indultak ki, vagy az elvet értelmezték, és erről az oldalról haladtak a konkrét bér- és kereseti arányok felé.

III. A munka szerinti elosztás mértéke

Az előzőekben bemutatott munka szerinti elosztás értelmezés a politikai gazdaságtani tankönyvekben a következőképpen kristályosodik ki: „A munka szerinti elosztás lényege a következőkben foglalható össze:

- a) A termelési eszközök magántulajdonából származó jövedelmek megszűntek, a jövedelmek forrása a végzett munka.
- b) A munkadíj nagysága a végzett munka mennyiségétől és minőségétől függ. Az átlagosnál bonyolultabb, felelősségteljesebb, vagy fizikailag megerőltetőbb munkáért az átlagosnál magasabb bér jár.
- c) Egyenlő munkáért egyenlő bér jár, tekintet nélkül a dolgozó nemére, korára vagy

¹⁶ Lásd: Szabó Kálmán: Az új mechanizmus és a munka szerinti elosztás mércéje. Közgazdasági Szemle, 1966. 6. sz. Vacic A.: A munka szerinti elosztás és az áruterelés. Közgazdasági Szemle, 1978. 4. sz.

¹⁷ A gondolatkísérlet fogalmát lásd: Kornai János Antiequilibrium. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bpest, 1971. 31—32. p.

nemzetiségi hovatartozására. A munka szerinti elosztás a szocializmus specifikus sőt legspecifikusabb törvénye.”¹⁸

Az a) pontban leírt megállapítás valóban a szocializmus specifikuma, mint korábban szó volt róla, ez az elosztás tartalmi oldala. Ami azonban a b) pont alatti megállapítást illeti, amely a kereseti arányokat foglalja magában, nem tekinthető a szocialista elosztás specifikumának.

Révész Gábor szerint — akinek felfogását a negyedik csoportba sorolom — „A munka szerinti elosztást a szocializmus jellegét kifejező specifikumnak tekintjük, de nem konkrét béarányokat (vagy akár szakmákhoz, foglalkozásokhoz rendelhető ún. bércentrumokat) meghatározó valamiféle törvénynek. ... a béregyenlőtlenségek nem a szocialista elosztási viszonyokból fakadnak, hanem éppenhogy a tőkés társadalomban fejlődtek ki, a gépi nagyiparon alapuló árutermeles viszonyainak felelnek meg.”¹⁹

A c) pont alatti megállapítás is csak „megszorításokkal” érvényes. Pontosabban ezt a megállapítást nem tekinthetjük a „szocializmus legspecifikusabb törvénye” attributumának, csupán a szocializmusban deklarált elvnek, követelménynek, amely elvnek ellentmond a valóság. A nők átlagos keresete hazánkban mintegy 30%-kal elmarad a férfiakétól, de hasonló a különbség mind a tőkés országokban, mind a többi szocialista országokban is. Vagyis a nők és férfiak keresetében meglevő különbségek nem igazolják a c) pontban megfogalmazott elvet; a különbségek pedig nem mutatnak semmiféle szocialista specifikumot, hanem hasonlóak a hasonló fejlettségű országokban meglevő különbségekhez.

Ezek után nem mondható, hogy a munka szerinti elosztás a szocializmus specifikus, sőt legspecifikusabb törvénye. „Gazdasági törvény csak az lehet, aminek van okok láncolatán keresztül érvényesülő megvalósulási mechanizmusa.”²⁰

A munka szerinti elosztást a szocializmus jellegét kifejező olyan elvnek (formának) tekintem, amelyben kifejezésre jut a szocialista elosztás tartalma, és ezen elv minőségi meghatározottsága a szocializmus specifikuma. Nevezetesen: a szocialista elosztási viszonyokban a tőkejövedelmeknek nem lehet meghatározó vagy érdemleges szerepük, ugyanakkor a szocialista elosztásban kifejezésre jut — az ösztönzés szempontjából szükségyszerű — „különböző munkáért-különböző bért” elv és a belőle eredő egyenlőtlenségek.

Ezen egyenlőtlenségekre vonatkozóan a munka szerinti elosztás elve csupán a személyi jövedelmek differenciálódásának szélső határait illetően foglal magába meghatározott követelményeket. A szocializmusban a személyi jövedelmek általában és jellemzően nem válhatnak tőkévé. Ezért a legmagasabb személyi jövedelmek sem lehetnek nagyobbak annál, mint ami az egyén és a család társadalmilag elfogadható mértékű fogyasztásához szükséges, beleértve a személyi tulajdonú tartós javak megszerzését és használatát. A társadalmi normáknak megfelelő munkavégzésnek pedig a legalacsonyabb keresetű rétegek számára is elérhetővé kell tennie a társadalmilag elfogadható minimális életszínvonalat.

A jövedelmeknek mind az alsó-, mind a felső határát a „társadalmilag elfogadott” nagysággal határoztam meg. Ugyanis a jövedelmek alsó- és felső határaitra vonatkozó általános szabály nincs. E kérdésben elfogadom Kornai János megállapítását, amelyet a harmónikus növekedés egyik követelményeként említ, az ösztönző és igazságos jövedelemelosztás kapcsán: „Lehet vitatkozni azon, vajon a kompenzálás és ösztönzés szempontjai 1:5 vagy 1:10, esetleg 1:20 arányt indokolnak-e a

¹⁸ A szocializmus politikai gazdaságtana. Tankönyv. Kossuth Könyvkiadó, 1976. 290. p.

¹⁹ Lásd: Révész Gábor: Beralakító tényezők, béarányok c. (Közgazdasági Szemle, 1980. 9. sz.) kulcsfontosságú műve, ahonnan számos gondolatot átvettem.

²⁰ Erdős Péter e gondolatát választotta Révész Gábor idézett tanulmánya mottójául.

legalacsonyabb és a legmagasabb keresetek között. De bizonyára semmiféle ösztönzés nem tesz szükségessé 1 : 1000 vagy 1 : 10 000 kereseti arányt.²¹

Kornai János e fenti gondolata igen szemléletesen érzékelteti, hogy a szocializmusra jellemző elosztás lényeges tartalma a munka szerinti elosztás mint minőségi mérték. A munka szerinti elosztás minőségi- és mennyiségi meghatározásai nem közömbösek egymással szemben. Noha a munka szerinti elosztás mennyiségi meghatározásai megváltozhatnak anélkül, hogy ez a minőségét érintené, de a változásoknak van egy határa, amelynek túllépése megváltoztatná a minőséget. A mennyiségi határ a társadalom általi meghatározatlan meghatározottság. A társadalom és képviselője arra figyel, hogy a jelentéktelennek tűnő mennyiségi változás ne legyen „csel” a jelenlegi minőség által tagadott minőségek megragadására. Ilyen módon a munka szerinti elosztásnak, mint mértéknek, a minőségi természete jut érvényre.

A mennyiségi meghatározottságnak a két formája: az extenzív és az intenzív mennyiség. Ez értelmezhető a munka szerinti elosztás mennyiségi meghatározottságára is. Így a jövedelem mint intenzív mennyiség vagy fok; a végzett munka mennyisége mint extenzív mennyiség. Ha a jövedelmek különböző nagyságát a végzett munka kisebb vagy nagyobb mennyiségével akarnánk magyarázni, akkor egyszerűen azonosítanánk a mennyiség két formáját. Azonban „nem lehet belátni, hogy intenzív mennyiségeket, amelyeknek ugyancsak a szám a határozott kifejezésük, miért ne lehetne éppoly kényelmesen kiszámítani, mint extenzív mennyiségeket.”²²

Az első három csoportba sorolt munka szerinti elosztás értelmezés — Hegel szavaival — „az extenzív mennyiséget a kvantitás egyetlen formájának tekinti, s ott, ahol intenzív mennyiségek vannak, ezeket nem ismeri el sajátos meghatározottságukban, hanem egy magában tarthatatlan hipotézisre támaszkodva, erőszakosan extenzív mennyiségekre igyekszik visszavezetni.”²³ Ez abban nyilvánul meg, hogy a munka szerinti elosztás értelmezésekor a bér- és keresetarányokat a végzett munka arányaira vezetik vissza és a végzett munkát — mint extenzív mennyiséget — próbálják értelmezni, megragadni, esetleg kvantifikálni.

Ezzel szemben Révész Gábor sajátos meghatározottságában értelmezi az intenzív mennyiséget, vagyis vizsgálja magukat a bérarányokat. E megközelítés azért szimpatikus és elfogadható számomra, mert nem vezeti vissza „erőszakosan” a végzett munka arányaira mint extenzív mennyiségre a bérarányokat mint intenzív mennyiségeket. E helyett a valóság oldaláról közelít, értelmezi az intenzív mennyiséget, amely önmagában érzékelhető nagyság, és ezen nagyságokat befolyásoló tényezőket kutatja. Ezek a tényezők szintén önmagukban érzékelhető nagyságok, és felfoghatók extenzív mennyiségnek.

Most már az a kérdés, hogy a korábban említett mennyiségi határokon belül hogyan alakulnak a bérek (keresetek) mint intenzív mennyiségek sajátos meghatározottságukban. Továbbá milyen tényezők hatására alakulnak így, és mi az extenzív mennyiség, amellyel együtt értelmezhetők. (A további vizsgálódás során szem előtt kell tartani, hogy minden intenzív mennyiség extenzív is és ugyanez áll fordítva.)

1. Bérdifferenciálódás és egyenlőség

Ha a keresetek differenciálódását mint intenzív mennyiségeket vizsgáljuk, és erről az oldalról közelítünk az ún. munka szerinti elosztás felé — nem pedig a priori extenzív mennyiségekre való visszavezetéssel — valóságban létező, intenzív mennyi-

²¹ Kornai János: Erőltetett, vagy harmónikus növekedés. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 31—32. p.

²² G. Ü. F. Hegel: A logika. Enciklopédia I. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 179. p.

²³ Hegel: Id. mű. 180. p.

ségeket meghatározó tényezők kristályosodnak ki. Ezt a metodológiát vélem felfedezni Révész Gábor — már idézett — tanulmányában, mely szerint a tendenciákat tekintve a kereseti arányok a gazdaság funkcionálása kapcsán szükségszerűen megjelenő három objektív követelményt — elvet fejeznek ki. Így a kereseti arányok kifejezik 1. a teljesítményhez, 2. a munkamegosztás hierarchiájához való igazodás és 3. a munkaerőpiaci hatásokra való reagálás követelményét. Ezek a követelmények elsődlegesen a munkamegosztásos rendszer egy-egy fő dimenzióját fogják át: az egy-egy foglalkozáson belüli viszonyokat; a munkamegosztás konkrét (üzemen, vállalaton belül érvényesülő) alá- és fölérendeltségi viszonyait és a foglalkozások közötti viszonyokat.²⁴

Hasonló megközelítésben tárgyalja a bérdifferenciákat alakító tényezőket Ferge Zsuzsa²⁵. Azzal a különbséggel, hogy az utóbbi szerző a munkamegosztásos rendszer két fő dimenzióját különbözteti meg: a bérdifferenciákat alakító tényezőket munkajellegcsoportok között és munkajellegcsoportokon belül tárgyalja. A két dimenzióon belül viszont több indikátorvektort értelmmez, így például a kulcspozíciót, a tradíciót é. i. t.; ennyivel gazdagabb a valóság tükröződése. (Az előző megközelítésben is megtalálhatók e tényezők implicit formában a kifejtés során), a munkaerőpiac leírásakor.

A bérdifferenciák fenti megközelítéséből a munka szerinti elosztásra vonatkozóan az a konklúzió adódik számomra, hogy a munka szerinti elosztás mennyiségi meghatározását, mint intenzív és extenzív mennyiséget, a munkaerőpiac szuverén és mással nem helyettesíthető módon végzi el. Egyrészt létezik a bér (kereset) mint intenzív mennyiség, amely önmagában érzékelhető, vizsgálható nagyság, másrészt létezik a munkavállaló részéről a munkavégzéssel járó áldozat — amely tágabb fogalom, mint a végzett munka — mint extenzív mennyiség. Ennek is van kiterjedése, nagysága, ez is érzékelhető. A társadalom tagjai összevetik a munkavégzéssel járó áldozatokat az elérhető jövedelmekkel és ennek mérlegelésével döntenek. E mérlegelésben az intenzív mennyiségek extenzívek is, és ugyanez áll fordítva. Így a munka presztízse, kedvezőtlen munkakörülmények, a fizikai munka nehézsége, az egészségre való ártalmasság, a munkaidőbeosztás, a munkahely közelsége é. i. t. értelmezhető mind extenzív, mind intenzív mennyiségként. Így az áldozati oldal bizonyos foka intenzív mennyiség, amelynek mint ilyennek egy egyszerű érzet is a megfelelője. Aztán ha megnézzük a bérdifferenciákat azt találjuk, hogy ennek az áldozati foknak a bér (kereset) bizonyos nagysága felel meg, s ez az extenzív mennyiség, amely együtt változik az áldozattal. Ezt az összemérést pedig maga a társadalom végzi.

A bérrányokat ilyen értelemben maga a társadalom alakítja. Természetesen nem spontán, hanem a „gyakorlati szakembereknek ismereteik, tapasztalataik alapján napról napra ki kell tapogatniuk az adott körülmények között helyes, a konkrét céloknak megfelelő bérrányokat ... amelyhez az elmélet — az egyes, általában bizonyos határok között érvényes összefüggések megvilágításával — csupán szerény építőköveket adhat számukra, a gyakorlati szakembereknek kell ezekből építeni, kombinálni.”²⁶ E bérrányok kialakításához pedig — hogy a hasonlatnál maradjak — a kötőanyagot, a „habarcsot” a társadalom értékítélete szolgáltatja.

A bérrányok helyességére, arra, hogy a bérrányok megfelelnek-e a gazdaság, illetve a társadalom céljainak, elsősorban a munkaerő-kereslet- és kínálat strukturális egyensúlyi, vagy egyensúlytalansági helyzetéből lehet következtetni. Azonban —

²⁴ Részletesebben lásd: Révész Gábor id. mű.

²⁵ Összefoglalva lásd: Ferge Zsuzsa: id. mű. 299—300. p.

²⁶ Falusné Szikra Katalin: id. mű. 33. oldal.

²⁷ Kolosi Tamás: Jövedelem, kereset, társadalmi helyzet. Társadalmi Szemle, 1983. 10. sz.

mint a gazdaság más területein is — nem biztos, hogy az egyensúly arányosságot takar. Gyakran csak minőségi jegyek: személyi kontraszelekció, a munka kedvetlen végzése, elégedetlenség, a fegyelem lazulása é. i. t. árulkodnak az aránytalanságokról. De ezen minőségi momentumok is a társadalom tagjainak megnyilvánulásai, érték ítéletei.

Az értékítéletekben természetesen nem pusztán a béarányok helyessége jut kifejezésre, hanem például a szociálpszichológiai tényezők, vagy egyszerűen a „sárga irigység”.

A béarányokkal kapcsolatos értékítéletekben ezek mellett megnyilvánul a társadalom nivellálódási „hajlama”. Ez egyrészt — amint már szó volt róla — a munkásmozgalom forradalmi ideológiájában, a plebejus-demokrata tradíciókat megőrző értékrendben gyökeredzik. Másrészt azzal kapcsolatos, hogy nem biztosított az extenzív és intenzív mennyiségek dialektikus mozgásformájának a szintere, ahol érvényesülhetne a munka szerinti elosztás ösztönző funkciója.

A hatékony gazdálkodás feltételeit kielégítő — az eddigieknél — erőteljesebb bérdifferentiálás talán legfontosabb feltétele a nivellációs nyomás visszaszorítása. E nivellációs nyomás visszaszorításában pedig döntő szerepe van a valóságos munkaerőpiacnak, amely az extenzív és intenzív mennyiségek dialektikus mozgásformájának szintere; amely semmivel nem helyettesíthető módon végzi el a keresetek és az áldozatok összevetését.

A valóságos munkaerőpiac feltétele pedig valóságos árupiac, illetve a kettő elválaszthatatlan egymástól. Ekkor — feltételezhetően — a termékek társadalmi értékében megtestesülő áldozat és a keresetek között az eddigieknél szorosabb lesz a kapcsolat, amely kielégíti a hatékonyság első feltételét. Az így keletkező bérdifferentiációk nem sértik a társadalmi egyenlőség elvét, nem befolyásolják lényegesen a kialakult társadalmi egyenlőségeket.²⁷

Noha Marx feltételezte, hogy a termelési eszközök köztulajdonán alapuló kommunista társadalomban a termelés megszervezhető az áru- és pénzviszonyok nélkül, de az átmeneti társadalomban, ami „a fogyasztási eszközöknek az egyes termelők közötti elosztását illeti, ugyanaz az elv uralkodik, mint áruegyenértékek cseréjénél.”²⁸ De „Hiú játék nagy embereket az örökkévalóságból a mába idézni, véleményüket kérdezni a mai élet problémáiról, amelyekkel nem álltak soha szemben...”²⁹

РАВЕНСТВО СОИТЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ?

(Мысли относительно распределения по труду)

Д-р Янош Олах

(Резюме)

Извечное стремление к равенству в социалистических обществах проявляется в равенстве на собственности. Это равенство трансформируется для масс как требование равенства относительно распределения, которое находит выражение в «оценке ценности» членов общества.

Стремление к равенству в таком смысле смешивается с так называемым принципом распределения по труду, одной из функций которого является стимуляция к лучшему труду. Однако с точки зрения стимуляции проблематично не только смешение равенства и производи-

²⁸ Marx: A gothai program kritikája. Id. mű. 169. p.

²⁹ Thomas Mann: Richard Wagner szenvedése és nagysága. Európa Könyvkiadó Budapest, 1983. 94. p.

тельности, но и сам принцип производительности — в силу недостаточной выясненности — включает в себя склонность как к равенству, так и к дифференциации.

В связи с этим автор статьи ставит своей задачей в первую очередь выяснение принципа распределения по труду. Автор рассматривает и сопоставляет различные трактовки, различное понимание принципа распределения по труду, и, далее, с помощью гегелевской системы понятий нтыается выявить сущность ринципа распределения по труду.

Автор статьи приходит к выводу о том, что количественное определение принципа распределения по труду следует понимать как диалектическое единство интенсивных и экстенсивных количеств. А определение интенсивных и экстенсивных количеств осуществляет само общество.

Условием понижения нивелирующего давления является создание арены для диалектического движения интенсивных и экстенсивных количеств, действительного рынка рабочей силы, условием чего является действительный рынок товаров.

By: J. Oláh

EQUALITY VERSUS EFFICIENCY

(ideas on distribution according to work)

(Summary)

Mankind's endeavour to achieve equality over thousands of years manifests itself in equality of ownership in the existing socialist societies. This equality of ownership, for the masses of people transforms into the demand for distribution equality, which manifests itself in the value judgement of the members of the society.

The striving for equality is mixed with the principle of distribution according to work, one function of which is to stimulate better work. From the point of view of stimulus it is not only the mixing of equality with performance which is causing difficulties, but the principle of performance itself — because of ambiguity — carries in itself the inclination to both equality and differentiation.

The author first of all attempts to clarify the principle of distribution according to work" the reviews and puts on collision course the different concepts of distribution according to work, and with the Hegelian concept system, tries to apprehend the essence of the distribution according to work.

The author arrives at the conclusion that the quantitatively determinedness of the distribution according to work can be apprehended only as a dialectical unity of intensive and extensive quantities.

The determination of intensive and extensive quantities will be done by the society.

The precondition for pushing back the pressure towards levelling off, is to create a sphere of dialectical movement of intensive and extensive quantities, the real labour (labour-force) market which requires the real commodity market.